

СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9.072.5

В. В. Швець*здобувач, службовець**Уманського об'єднаного військового комісаріату
Черкаської області*

ШЛЯХИ СИСТЕМНОГО ПЕДАГОГІЧНО-БАТЬКІВСЬКОГО ПІДХОДУ ДО ДІАГНОСТИКИ ТА ЛІКВІДАЦІЇ ПРИЧИН ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ШКОЛЯРІВ

Аналіз останніх досліджень з даної теми показав, що корекційна робота з дітьми, в яких є проблеми з поведінкою, вважається одним з найважливіших напрямків у роботі шкільного психолога (А. Г. Антонова, Т. П. Вісковатова, Т. С. Гурлева). Проте робота психолога у навчальних закладах часто зупиняється на діагностиці та створенні бази даних статистики. Розробка індивідуальної корекційної програми повинна враховувати, що існує різниця між усвідомленням наявних проблем самою дитиною та її оточенням (Б. О. Алмазов, Г. Г. Бочкарьов, О. Я. Чебикін). При існуванні чіткого запиту від клієнта, робота психолога полягає у додатковій діагностиці, формуванні психологічного прогнозу, розробці корекційної програми, власне корекції відповідно до програми та аналізу її ефективності (К. Бютнер, І. М. Верцинська). Більш складною вважається ситуація, коли психологічний запит надходить від батьків або викладачів, які прагнуть змінити поведінку дитини в умовах свого світобачення. У такому випадку ми маємо два запити: сформований від батьків (педагогів) та немотивований від самого клієнта, який не має чіткого усвідомлення напрямку зміни своєї стратегії поведінки. Діти вважають свою поведінку вимушеною за умови тих обставин, які склалися (Н. В. Чепелева, Д. І. Фельдштейн), і часто виступають заручниками обставин. Наслідками проявів перебування у вимушених ситуаціях, які не влаштовують підлітка, можуть бути: девіантні прояви поведінки, психосоматичні захворювання, адукації, відкрита ворожість та здійснення правопорушень. Тому психологам необхідно провести роботу з батьками та однолітками батьків таких дітей для встановлення можливої спадковості девіантної поведінки, проведенні паралелей між життєвими ідеалами батьків та дітей і визначення психоемоційного тону, в якому перебуває особистість та представники її родини.

Однією із форм втечі від складних життєвих ситуацій, а також форма повідомлення, що домашня атмосфера не влаштовує підлітка, є виникнення психосоматичних захворювань.

Метою статті є пошук шляхів педагогічно-батьківського підходу до діагностики та ліквідації причин психосоматичних захворювань школярів.

Психосоматичні розлади пов'язані зі збільшенням навантаження на психіку людини під дією соціального середовища, в якому діти та підлітки є найменш захищеними через свою емоційну чутливість [1, с. 14]. При відсутності підтримки батьків та близького оточення дитини посилюється рівень стресової ситуації.

Гіпертрофована емоційність сучасного підлітка, нарцисизм його особистості, в основі якого лежить надмірне захоплення своєю особистістю та відсутність підтримки у родині, стають сприятливою основою, на якій розвиваються і прогресують стресові стани. Прогрес стресових станів, перебування у хронічному тоні апатії, горя, страху чи гніву призводить до виникнення психосоматичних захворювань. У таких сім'ях «...соматичні симптоми не стають заміщуючим вираженням витіснених емоцій, це нормальні фізіологічні прояви, що супроводжують емоції... Вони не усувають витіснену емоцію, вони супроводжують її. Це процеси пристосування організму...» [2].

Велику увагу слід приділяти ситуації всередині сім'ї підлітка [1, с. 15].

Насамперед, сім'я є тим рушійним ядром, яке здійснює найбільший вплив на дитину і спонукає її до певного стилю життєдіяльності.

З метою визначення домінуючих форм поведінки та наявності почуття страху і перебування у тоні страху, було проведено експериментальне дослідження. У дослідженні взяло участь 113 респондентів віком від 13 до 16 років, які були розділені на дві групи: перша група – це діти з психосоматичними захворюваннями (бронхіальна астма, гастрит, гастродуоденіт); друга група, контрольна – це учні без ознак психосоматичних захворювань. Для виконання емпіричної частини роботи були використані такі методики: методика «Страхи», методи прямого оцінювання учнів середніх та старших класів (за А. Пригожиним), методика «Опиши своє минуле», проєктивна методика «Малюнок сім'ї», проєктивна методика «Місце, де б я хотів бути».

Дані дослідження було опрацьовано та піддано порівняльному аналізу. Аналіз результатів емпіричного дослідження засвідчив, що підлітки з психосоматичними розладами характеризувалися наявністю менших адаптаційних можливостей до стресових впливів та володіли меншим запасом ресурсів для розв'язання конфліктів. Опитування показало високі показники рівня загальної тривожності (див. табл. 1.).

Це частково пояснюється тим, що у сімейних стосунках дітей з психосоматичними розладами є порушення емоційних контактів та їх недостатність. Основними наслідками емоційної дезадаптації у родинах можна виділити такі, як відчай, депресія, недовіра до оточення, втрата надії на зміну ситуації, стигматизованість, наявність глибоких психологічних травм, замкненість, страх спілкування та впровадження своїх ідей та планів, зневіра в одержанні допомоги, зниження самооцінки, зниження рівня розвитку здібностей, безнадійність, відчуття психологічного зламу, страх втратити набутого формування умінь виживати в умовах насильства, злість, образа, відсутність жаги до життя.

Підлітки, які характеризуються наявністю психосоматичних захворювань мають особистісні риси, які припускають виокремлення для них особливих форм роботи та взаємодії у соціумі. До таких рис належать невпевненість у собі, замріяність, відсутність індивідуальної харизми та лідерських якостей, альтруїзм, наївність, надмірна довірливість та доброта (вірять у те, що їм пропонують та обіцяють), залежність від інших людей (у скрутній ситуації може вживати алкоголь, наркотики), симбіоз з членами родини, гіпертрофоване почуття відповідальності перед іншими людьми, пристрась до мандрів (бажання втекти з дому та втеча з дому у пошуках нового та цікавого), безініціативність, несамостійність, заляканість. При діагностиці рівня готовності до самостійного життя, професійної спрямованості

діагностуються наступні дані: підлітки мають міфологізовані та примарні цілі щодо власного життя; мають низький рівень протистояння психологічному впливу (обирають професію, на яку вказують батьки); стратегічні напрямки організації життєдіяльності, визначені родинними психологічними моделями, набутими у своїй батьківській сім'ї; у визначенні тактики реалізації заданої стратегії превалює патерналізм; не вміють шукати методів реалізації власних цілей; навички та вміння спілкування обмежені, особливо щодо людей, від яких вони залежать; домінуючим є почуття страху перед конфліктами, відсутність навичок визначити конфлікт та його розв'язання; низький рівень локус контролю (покладає надії не на себе, а на інших); відсутність практики самостійного прийняття рішень; високий рівень життєвих вмінь у сфері обслуговування членів родини.

Такі прояви форм поведінки призводять до порушення ступеня взаємодії особистості і суспільства, групи і суспільства, особистості і групи. Порушення соціальних норм визначається емоційним хронічним тоном, в якому перебувають підлітки. Основними емоційними станами, які впливають на порушення соціально ухвалених норм ми відносимо:

На першому етапі, коли підліток не звернувся за допомогою: образу на життя, що склалося так напружено і несправедливо; наявність дитячих психологічних травм та відповідних стигм; відчай; заляканість; звичка до порушення прав особистості; комплекс «Попелюшки» чи «Нікчеми», як надбання дитини з дисфункціональної сім'ї; депресію; відчуття повсякденності факту сімейних страждань, психологічну готовність до рабських умов життєдіяльності, примусу, приниження; відчуття того, що «Терпець уривається!». На другому етапі, який характеризується зверненням по допомогу та подальше співіснування в умовах незадоволення (у родині): почут-

Таблиця 1

Рівень шкільної тривожності та її прояви у різних сферах життєдіяльності досліджуваних експериментальної групи n = 113

Фактори	Низький рівень	Середній рівень	Підвищений рівень	Високий рівень
Загальна	15,30	30,70	46,10	7,60
Тривожність у школі	30,70	15,30	46,10	7,60
Переживання соціального стресу	15,30	7,60	69,20	7,60
Фрустрація потреби у досягненні успіху	30,70	23,00	38,40	7,60
Страх самовираження	30,70	7,60	46,10	15,30
Страх ситуації перевірки знань	53,80	7,60	23,00	15,30
Страх невідповідності очікуванням оточуючих	23,00	7,60	23,00	46,10
Низьке фізіологічне протистояння стресу	46,10	7,60	23,00	23,00
Проблеми і страхи у стосунках з вчителем	15,30	7,60	61,50	15,30

Таблиця 2

Функції терапевтичного впливу ткацтвотерапії

Функція	Характеристика	%
корекційна	корекція наслідків впливу асоціальних чинників виховання особистості; формування умінь позитивного ставлення до творів власної діяльності; аналіз проробленої роботи з точки зору можливих недоліків, складнощів та мотивування причин їхнього виникнення, прогнозування можливостей вирішення утворених проблем.	25,70
Рецептивно-розвиваюча	забезпечення активного пізнання світу та себе через отриману інформацію	46,68
виховна	Формування інтересів й потреб учнів	39,90
мотиваційна	формування мотивів аналізу отриманої інформації з метою розвитку інтелектуальної сфери	43,25
пізнавальна	забезпечення опанування новими вміннями та навичками під час аналізу, опанування новими техніками роботи	67,36
аксіологічна:	діагностика духовно-ціннісного потенціалу культурологічної спадщини	58,36
естетична	вивчення творів культури, історії, мистецтва як формуючих складових етнокультурних складників.	89,99

Таблиця 3

Взаємодія текстилетерапії з іншими психодіагностичними та психотерапевтичними напрямками психології

тя спустошення, зневіри, закритості, почуття відчаю, почуття безнадійності виходу з нестерпних умов життя, самостигматизацію; страх переслідувань з боку кривдника, жах з приводу того, що думають люди, страх засудження з боку ближчого оточення, депресію, втомленість, безпорадність, потребу в опіці, допомозі, передачі відповідальності іншій особі чи установі.

Головною умовою допомоги дітям із наявними психосоматичними захворюваннями є комплексна робота педагогічного колективу з батьками та близьким оточенням дитини. У рамках впровадження напрямку текстилетерапії у 2016 була відкрита студія «Народні ремесла» при Собківському НВК, яка передбачала одну із форм роботи – вечірні студії для дітей та батьків. Вечірні студії були розраховані насамперед на роботу з родинами із психосоматичними захворюваннями. Робота у групах була здійснена як терапевтична, прогностична, інформативна для батьків та дітей. Головними функціями, які були поставлені в основу вечірніх студій, були корекційна, виховна, мотиваційна, пізнавальна, аксіологічна, естетична. Після трьох місяців роботи у вечірніх студіях та спостереженням за поведінкою та станом здоров'я підлітків групи вибірки під час основного навчально-виховного процесу, було діагностовано вплив методу:

Результати роботи вечірньої студії показали необхідність поєднання різних технік арт-терапії та різних форм у роботі психолога.

Робота з підлітками має вищий показник результативності, ніж робота з дорослими, оскільки для батьків учнів сільської школи характерним є низький рівень толерантності до особи психолога та психологічного консультування загалом. Страх перед усвідомленням наявності проблем у системі сімейного виховання та втручання у формування сімейних цінностей педагога для більшої частини родин респондентів провокує сильне нервово-психічне потрясіння та дезорієнтацію. Події травматичного характеру у житті родин впливають на світосприйняття та почуття реальності, на фрагментацію свідомості та неадекватному відновленні здатності до адаптації у зовнішньому світі, що відображається на співпраці з педагогами чи психологами. Робота з сім'ями, в яких є діти з психосоматичними захворюваннями в основному базується на основах травмофокусованої терапії та методу глибинного соціально-психологічного пізнання (за Т. С. Яценко). Таким чином було сформовано систему взаємодії текстилетерапії з іншими діагностичними та методами психокорекції та психотерапевтичними напрямками психологічної роботи спеціаліста навчального закладу. Врахування основ різних напрямків психологічного впливу дозволить отримати вищий показник терапевтичного впливу.

Практична діяльність показала, що більшість технік та напрямків психотерапії є взаємодоповнюючими, що посилює психологічний ефект консультування. Для клієнта важливим

є результат роботи психолога, а не приналежність його до окремої психологічної школи чи виокремлення одного методу роботи. Знання основ різних психологічних шкіл дозволяє мати інструментарій, який є дієвим для різних типів клієнтів та різних запитів.

Для становлення особистості у сучасному суспільстві участь батьків є також незамінною. В інституті сім'ї закладаються моральні, культурні та духовні підвалини, які формують особистість дитини. Тенденцією до погіршення міжособистісних відносин між батьками та дітьми є низький рівень обізнаності дорослих в інноваційних тенденціях сучасності. Низький рівень освіченості дорослих мотивує їх відпускати дитину на вулицю у пошуках розваг та інформації, що знижує точки дотику у комунікативній сфері між поколіннями. Низький рівень уваги до системи виховання дітей формується у сучасних українських сім'ях у період з шести – семи років життя дитини. Така тенденція негативно відображається на духовному розвитку життя дитини та її інформативно-моральному наповненні. Відсутність родинних традицій (сімейні прогулянки, подорожі, години спілкування) мають заміну сухим неемоційним зустрічам дорослих з дітьми, випивками, розмовами із використанням нецензурної лексики, третирування у сім'ї, перегляд фільмів насильницького характеру, перегляд розважальних гумористичних телепрограм, призводить до зниження морального рівня підростаючого покоління, зниження рівня освіченості та духовності. Це призводить до поширення девіантної та деліквентної форм поведінки серед молоді.

У період з 2010 по 2017 роки однією із форм розширення світогляду учнів з девіантною формою поведінки та дітьми з психосоматичними захворюваннями стала виставкова діяльність. У рамках роботи студії ткацтвотерапії учні мали можливість брати участь у виставках, проводити майстер-класи, персональні виставки робіт. Таким чином, було взято участь в організації та проведенні мистецько-культурологічних акцій, вистав, заходів місцевого, регіонального, всеукраїнського рівнів. Участь учнів у заходах сприяла пошуку тем для відновлення комунікації у родині та серед однолітків, пошуку ресурсів для реалізації задумів та планів.

Висновки. У ході здійснення дослідження було отримано висновки, що системний батьківсько-педагогічний підхід до діагностики причин психосоматичних захворювань та комплексна взаємодія з питань зниження рівня травмизації психіки дитини дозволяє сформувати систему пошуку ресурсів для реалізації дитини у соціумі. Активна діяльність психолога у рамках арт-терапевтичної роботи з ткацтвотерапії дозволило отримати результативність психотерапевтичного впливу на психічне здоров'я вихованців Собківського НВК. Вплив методики потребує додаткових досліджень та апробацій, що стане темою наступних публікацій.

Таблиця 4

Участь учасників арт-терапевтичного гуртка при Собківському НВК у мистецьких та мистецько-культурологічних заходах регіонального та всеукраїнського рівнів та створення персональних вистав робіт за 2010-2017 роки

1.	Назва заходу	Місце проведення	Рік-
2.	Міські та обласні виставки з нагоди Дня народження Т.Г. Шевченка	м. Умань, м. Канів	Березень 2012
3.	Обласна виставка з нагоди 152-ї річниці перепоховання праху Т.Г. Шевченка на Чернечій Горі, м. Канів	м. Канів	2013
4.	Виставка, присвячена дню міста Умань	м. Умань	2012-2014
5.	Обласна виставка «Черкащина Інвестиційна»	м. Умань	18.09.2012
6.	Виставка з нагоди українського козацтва	м. Чигирин	2011-2014
7.	Виставка, присвячена 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка та 60-річчю від дня утворення Черкаської області	м. Умань, м. Черкаси	14.12.2013
8.	Обласна виставка, присвячена 69-й річниці визволення України від фашистських загарбників	м. Умань	23.10.2013
9.	«Тобі, Черкацино», присвячена 60-й річниці утворення Черкаської області	м. Умань	04.06.2013
10.	Всеукраїнський фестиваль «Млиноманія»	с. Печери, Вінницька область	2014-2016
11.	Міжнародний мотофестиваль «Умань 5 доріг це Україна» + майстер-класи	с. Дмитрушки	2014
12.	Проект «Територія можливостей. Розвиваємо регіон разом» у рамках відродження народних ремесел на Бойківщині та популяризації сільського туризму	с. Тустань, Сколівський район, Львівська область	01-10.03. 2014
13.	Всеукраїнська виставка «Військово-польовий арт»	м. Київ	2015-2016
14.	Всеукраїнська благодійна виставка-аукціон «Маю честь і талант»	м. Київ	2015
15.	Майстер-клас «Розвиваємося разом»	Собківський НВК	10.11.2012
16.	Психокорекційний арт-терапевтичний курс для дітей з кризових сімей	Собківський НВК	07.05.2012
17.	Майстер-клас у рамках проекту «Територія можливостей. Розвиваємо регіон разом» у рамках відродження народних ремесел на Бойківщині та популяризації сільського туризму	с. Тустань, Сколівський р-н, Львівська область	01-10.03.2014
18.	Майстер-клас «Ткацтвотерапія – ламаємо стереотипи»	УДПУ імені Павла Тичини, м. Умань	19.04.2013
19.	Майстер-клас, присвячений заходам до дня міста Умань	м. Умань	2013
20.	Майстер-клас «Бачимо прекрасне»	НВК № 1, м. Умань	2013
21.	Майстер-клас у рамках екоакції Всеукраїнського фестивалю «Млиноманія»	с. Печери, Вінницька область	2014,2015,2016
22.	Виставка з нагоди Дня народження Т.Г. Шевченка	УДПУ імені Павла Тичини, м. Умань	2012
23.	Постійно діюча виставка «Берегині дому»	Собківський НВК, с. Собківка	2014-2015
24.	Виставка з нагоди українського козацтва	м. Чигирин	2014,2015
25.	Фестиваль «З Глибин Народних», присвячений Дню Незалежності України	м. Переяслав-Хмельницький	24.08.2014
26.	Виставка, присвячена 10-й річниці ДІАЗ «Стара Умань»	ДІАЗ «Стара Умань»	2016
27.	«Шіді-Ріді Фест»	ДІАЗ «Стара Умань»	2016
28.	«ШеФест»	Село Моринці	2015, 2016

Література

1. Психологическая характеристика подростков с девиантным поведением. Методическое пособие. – Симферополь, 2001. – 58 с.

Анотація

Швец В. В. Шляхи системного педагогічно-батьківського підходу до діагностики та ліквідації причин психосоматичних захворювань школярів. – Стаття.

У статті розкриті головні аспекти утворення психосоматичних захворювань у поведінці підлітків та оптимально можливі способи їх ліквідації завдяки комплексним та злагодженим діям педагогічно-батьківського колективу.

Ключові слова: ткацтвотерапія, психосоматичні захворювання, девіантна поведінка.

Аннотация

Швец В. В. Пути системного педагогически-родительского подхода к диагностике и ликвидации причин психосоматических заболеваний школьников. – Статья.

В статье раскрыты основные аспекты образования психосоматических заболеваний в поведении подростков и оптимально возможные способы их ликвидации благодаря комплексным и согласованным действиям педагогически родительского коллектива.

Ключевые слова: терапия, ткацтвотерапия, психосоматические заболевания, девиантное поведение.

Summary

Shvets V. V. Through systemic educational and parental approaches to diagnosis and removing the causes of psychosomatic diseases students. – Article.

In the article the main aspects of the behavior of psychosomatic diseases in adolescents and best possible ways to eliminate them through a comprehensive and coordinated actions of pedagogical and parent team.

Key words: weaving therapy, psychosomatic illness, deviant behavior.